

yordu ve Çıldır eyaletinin merkezi de Ahıska olmuştu.

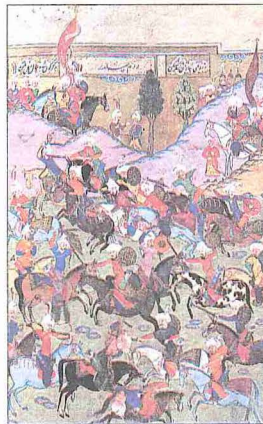
XVII. yüzyılın başlarında eyalet en geniş sınırlarına ulaşmış bulunuyordu. Ayn Ali'nin listesine göre eyalette on beş sancak vardı ve bunların dördü yurtluk ve ocaklık statüsündeydi. Bu sancaklar Oltu, Ardanuç, Ardahan-ı Büzürg, Çıldır, Hirtis, Tavusger, Çeçerek ve Göle, Macahel (Mahcil) ve Ahılkelek, Penek, Posof ve Ahıska olup Şavşat, Pertekrek, Livâne, Nisf-ı Livâne ocaklık üzere tevcih edilmişti. Eyalet, doksan yedisi zeâmet, 559'u timar olmak üzere toplam 656 timarlı sipahi ve bunların cebelüleriyle 1800 kadar asker çıkarıyordu. 1634-1635'te bir kısım sancakları Safevîler'in hücum ve tahribatına uğradı. Bu dönemde "Eyâlet-i Çıldır nâm-ı diğer Ahıska" adıyla anılan eyalete bağlı Ahıska sancağı Safevî işgalinde olup Çeçerek, Posof, Aspinze ve Penek harap haldeydi (BA, KK, Ruus, nr. 266, s. 93). Ahıska'nın 1639 Kasrışırın Antlaşması'yla Osmanlı idaresinde olduğu kabul edildi.

XVII. yüzyılın ortalarına ait bir listeye göre Çıldır eyaleti Ahıska, Ardahan-ı Büzürg, Oltu, Ardanuç, Penek, Hirtis, Çeçerek, Posof, Macahel, Acara, Ahılkelek, Livâne, Şavşat ve Pertekrek'ten oluşan üçü yurtluk ve ocaklık on dört sancaktan ibaret bir idarî bölgeydi. Burada bu tarihlerde 590 timar ve zeâmet vardı ve cebelüleriyle birlikte 1500 asker çıkarıyordu. XVIII. yüzyılda sadece Çıldır eyaleti adıyla anılan eyalete, 1722-1730 yıllarına ait bir tevcihat listesinde Mamrevan, Nisf-ı Livâne ve Pertek, Oltu, Ardanuç, Şavşat, Ardahan-ı Büzürg, Macahel, Penek, Acara-ı Ulyâ, Acara-ı Süflâ, Emirhoy (İmirhev [?]), Kiskim, Çeçerek (veya Göle) bağlı bulunmakta idi. Eyalet ocaklık olarak İshak Paşa'nın tasarrufunda iken 1722 Eylülünde bu statüsü kaldırılarak Trablusşam Beylerbeyi Şehsüvarzâde Mehmed Paşa'ya verildi. Ancak daha sonra 1725 Haziranında tekrar ocaklık statüsüne kavuşturularak beylerbeyiliğine İshak Paşa getirildi, 1726'da ise Tiflis eyaletiyle birleştirilerek yine İshak Paşa'ya tevcih edildi (BA, KK, nr. 523 m., s. 64-72, 96). XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Kutayis, Cercer (?) ve Tavusger'in de dahil olduğu Çıldır eyaleti on üç sancaktan oluşuyordu (BA, MAD, nr. 9550, s. 5).

1828 Osmanlı - Rus savaşı sırasında Ahıska ve Ahılkelek Rus işgaline uğradı ve 1829 Edirne Antlaşması'yla Ruslar'a terk edildi. Kuzey ve kuzeydoğu sınırları daralan eyalet beş sancaktan ibaret bir

idarî bölge oldu. Tanzimat'ın ilânından sonra yapılan düzenlemeler sonucu bir sancak haline getirilerek Erzurum eyaletine bağlandı (*Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye* [1263], s. 88). 1831 nüfus sayımına göre toplam 78.668 erkek nüfusun tesbit edildiği Çıldır eyaleti 1856-1857'de on sekiz kazadan ibaret Erzurum eyaletine bağlı bir sancak durumundaydı. 1866-1867'de ise Çıldır sancağının on bir kazası vardı. Sancağın kazaları Şavşat, Tavusger, Ardanuç, Göle, Posof, Çıldır, Ardahan, Mamrevan, Penek, Kiskim ve Oltu idi (*Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye* [1283], s. 169). 1871-1872 tarihli *Erzurum Vilâyeti Sâlnâmesi*'ne göre sancak Oltu, Ardanuç, Ardahan adlı üç kaza ve bunlara bağlı yedi nahiyeden oluşuyordu (s. 138, 144). Bu sırada sancak toplam 45.065 erkek nüfusa sahipti ve bunun sadece 1875'ini hristiyan nüfus teşkil ediyordu. Halkın çoğu ziraat ve hayvancılık yanında şal, bez dokumacılığı, kuyumculuk, bakırcılık, saraçlık gibi zenaat dallarıyla da uğraşıyordu. Rus işgaline uğramadan önce sancakta 197 cami, üç han, 283 dükkân, dört medrese, bir rüşdiye, yetmiş sekiz sıbyan mektebi tesbit edilmişti. 1876'da Çıldır ve Kars yöresi Ruslar tarafından işgal edildi ve bu durum 1918'e kadar sürdü. Rus idaresi altında Çıldır, Kars "oblast"ının (vilâyet) dört ana "okrug"undan (kaza) biri olan Ardahan'a bağlı bir nahiye durumundaydı. 16 Mart 1921'de Moskova Antlaşması'yla Türk-Sovyet sınırı kesin şeklini aldı ve Çıldır'ın kuzey ve kuzeydoğu sınırları çizildi.

Bugün Çıldır adıyla Kars iline bağlı olan kaza ise 1924'te teşkil edilmiş olup 1416 km² yüzölçüme sahiptir. Buraya merkez, Doğruyol, Kurtkale bucakları ile kırk iki kadar köy bağlıdır. 1990 sayımına göre ilçe nüfusu 24.380, ilçe merkezinin nüfusu ise 2152'dir.

1578'de Osmanlılar'la Safevîler arasında yapılan Çıldır Savaşı'nı gösteren bir minyatür (*Şehinşâhnâme*, IÜ, Ktp., FY, nr. 1404, vr. 72*)

BİBLİYOGRAFYA:

- BA, TD, nr. 653; BA, KK, Ruus, nr. 262, s. 213-214; nr. 266, s. 93; nr. 523 m., s. 64-72, 96; BA, MAD, nr. 9550, s. 5; TK, TD, nr. 130; BA, A. RSK, nr. 1474, s. 40, 47; *Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye* (1263), s. 88; (1283), s. 169; (1284), s. 180; *Erzurum Vilâyeti Sâlnâmesi* (1288), s. 138, 144, 150; (1293), s. 134; Feridun Bey, *Münşeât*, II, 406; Ayn Ali, *Kavânir-i Âl-i Osmân*, s. 27-28, 58-59; Kâtib Çelebi, *Cihannümâ*, s. 408-409; Evliya Çelebi, *Seyahat-nâme*, II, 322-325; Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-Iran Siyasî Münâsebetleri (1578-1590)*, İstanbul 1962, s. 51-54, 69, 117-118; Mustafa Adil Özden, *Tarihte Çıldır Atabeyleri ve Torunları*, Erzurum 1971; Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-ellerini Fethi (1451-1590)*, Ankara 1976, s. 279, 288-291, 294-295, 386; İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyâlete*, İstanbul 1978, s. 139-141, 176; T. Abuladze — M. Svanidze, *Çıldır Eialetis Caba Davtarı 1694-1732 Tz Tz*, Tbilisi 1979; Feridun Ababay, *Çıldır Tarihi*, Ankara 1987; Tuncer Baykara, *Anadolunun Tarihi Coğrafyasına Giriş I: Anadolunun İdarî Taksimatı*, Ankara 1988, s. 94, 97, 108, 115, 118, 129, 134, 140; Fazla Akbal, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdarî Taksimat ve Nüfus", *TTK Belleten*, XV/60 (1951), s. 617-627; Şerafettin Turan, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdarî Taksimatı", *Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı*, Ankara 1963, s. 201-232; İlber Ortaylı, "Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars", *TED*, sy. 9 (1978), s. 343-362; İlhan Şahin, "Timâr Sistemi Hakkında Bir Risâle", *TD*, sy. 32 (1979), s. 905-935; Mihail H. Svanidze, "L'économie rurale dans le vilâyet d'Akhaltâikhé (Çıldır) d'après le registre détaillé de 1595", *Contributions à l'histoire économique et sociale de l'Empire ottoman*, Turcica, III, Paris 1983, s. 251-266; *Kâmûs-ül-a'lâm*, III, 1878-1879.

FERİDUN EMECEN

ÇINAR VAK'ASI

IV. Mehmed devrinde
1656'da yenicilerle sipahilerin
İstanbul'da çıkardıkları
isyana verilen ad.

XVII. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti idarî yönden oldukça karışık bir döneme girmiştir. Bu durum özellikle IV. Murad devrinden sonra daha da artmış, çocuk yaşta tahta geçen Sultan IV. Mehmed'in devlet idaresine hâkim olamaması yüzünden sarayda vâlide sultanlar ve iç ağalar nüfuz kazanmıştı. Devlet erkânı arasındaki rekabet ve geçimsizlik ise son haddine varmıştı. Bu sebeple Girit seferi dolayısıyla Venedikliler'le Adalar denizinde devam eden savaşta başarı sağlanamamış, hatta Çanakkale Boğazı kuşatma altına alınmıştı. Ayrıca imparatorluğun malî durumu da pek iyi değildi. Ulûfeleri zamanında ödeyemeyen devlet askere züyük, kırkık ve kızıl (bakır çok) akçe vermek zorunda

ÇINAR VAK'ASI

kalmış, aldığı bu paradan dolayı da asker arasında memnuniyetsizlik baş gösterdiği gibi esnafla aralarında anlaşmazlıklar çıkmaya başlamıştı.

Bu ortamda Girit'teki savaştan dönen ve dokuz taksit maaşlarını alamayan bir kısım yeniçeriler, devrin hazine kethüdâsı ve sır kâtibi olarak vazife gören Ma'noğlu Mîr Hüseyin Bey'in nakline göre, gadre uğramış bazı âyan ve ileri gelenlerin de tahriki üzerine (bk. Naimâ, VI, 141) Ağakapısı'na giderek şikâyetle bulundular. Fakat Kul Kethüdâsı Osman Ağa'nın kendilerini dinlememesi üzerine yeniçeri kışlalarına giderek durumdan memnun olmayan diğer yeniçerilerle iş birliği yaptılar.

Bu sırada ulûfelerini alamamış olan sipahiler de yeniçeri kışlalarının bulunduğu Etmeydanı'na geldiler ve 2 Mart 1656 Cuma günü onlarla birleştiler. Nihayet Hezârpâre Ahmed Paşa'nın iç mehterliğinden taşraya çıkarılmış yani görevinden uzaklaştırılmış Sipahi Mehter Hasan Ağa, Şamlı Mehmed Ağa, Galata Voyvodalığı'ndan atılmış Karakaş Mehmed gibi daha bazı kimseler zorbaların başına geçerek, "Yarın sabah ayak divanı isteriz" diye saraya haber gönderdiler. Bu fitnede kusurlu görülen ocak ağalarından bazılarının değiştirilmesine ve isteklerinden vazgeçmeleri için âsilere haber gönderilmesine rağmen zorbalara taleplerinde ısrar ettiler.

Âsiler 4 Mart Pazar günü Etmeydanı'ndan Atmeydanı'na geçerek aynı gün Şeyhülislâm Hüsamzâde'nin adamlarından olup bu olayda ara buluculuk yapmak isteyen Kara Abdullah Ağa'yı meydana ayak divanına davet ettiler. IV. Mehmed, yanında vezirler, ilim adamları, piyade ve sipahi askeri olduğu halde ayak divanı için Soğukçeşme'deki Alay Köşkü'ne geldi. Zorbalar başlarında Sipahi Mehter Hasan Ağa olduğu halde padişaha şikâyetlerini şifahen anlattılar. Girit'te Venedikliler'in verdiği zarar ve ziyandan, askere ayarı düşük akçe verilmesinden, ulûfelerin geç kalmasından, ağalarla musâhiblerin yolsuzluklarından uzun uzun bahsettiler. Sonunda bütün bu işlere sebep olan Enderun ve Bîrun erkânından otuz kadar ağanın ismini vererek bunların başlarını istedikler. Padişahın yanında bulunan ve henüz yeni sadrazam tayin edilmiş olan rikâb kaymakamı Zurnazen Mustafa Paşa bu kişilerin mallarının müsadere edilip kendilerinin sürülmelerini teklif ettiyi-

se de herhangi bir faydası olmadı. Âsilerin, "Seni dahi isteriz" demeleri üzerine ortalığa bir sessizlik hâkim oldu ve neticede padişahın hatt-ı şerifiyle önce Dârüssaâde Ağası Behram Ağa, Kapı Ağası Bosnalı Çalık Ahmed Ağa ve İbrâhim Ağa bostancıbaşı vasıtasıyla öldürüldü, cesetleri saraydan çıkarılarak âsilere teslim edildi. Daha sonraki günlerde de saray içinden ve dışından otuz kadar devlet adamı yakalandıkları yerlerde öldürüldüler. Bunların cesetleri âsiler tarafından Sultanahmet Meydanı'ndaki çınar ağaçlarına asıldı. Bundan dolayı bu olaya Osmanlı tarihinde "Çınar Vak'ası" adı verildi. Aynı zamanda bu manzara, meyveleri insan şeklinde bir ağaca benzetildiğinden tarihimizde "Vak'a-i Vakvakiyye" adıyla da meşhur oldu.

İsyanın sonunda zorbaların arzusuyla sadâret ve meşihat makamlarında ve diğer dairelerde değişiklikler yapıldı. Nihayet 8 Mart 1656 günü sipahilerin ulûfeleri kuruş olarak çıktı. Âsiler de idamını istedikleri kimselerin henüz ele geçmeyenlerinin ileride katledilmesi şartıyla dağıldılar, böylece isyan sona erdi.

BİBLİYOGRAFYA :

Karaçelebizâde Abdülâziz Efendi, *Zeyl-i Ravzatü'l-lebrâr*, İÜ Ktp., TY, nr. 2635, s. 462 vd.; Mehmed Halife, *Târih-i Gilmânî*, İstanbul 1340, s. 36 vd.; Vecihî Hüseyin, *Târih*, Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 917, vr. 47^b; Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'nâme*, Topkapı Sarayı, Koğuşlar Kitaplığı, nr. 915, vr. 26^b vd.; Naimâ, *Târih*, VI, 139-155; Silâhdar, *Târih*, I, 26-30; Hammer (Atâ Bey), X, 251-255; Ahmed Refik, *Kadınlar Saltanatı*, İstanbul 1923, IV, 198-211; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, 290-292; Danişmend, *Kronoloji*, III, 420-421; Eremya Çelebi Kömürçüyan, "Çınar Vak'ası" (nşr. Hrand D. Andreasyan — Fahri Ç. Derin), *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, sy. 3, İstanbul 1957, s. 57-65; Reşad Ekrem Koçu, "Çınar Vak'ası", *İst.A.*, VII, 3920-3921.

MÜNİR AKTEPE

ÇINARALTI

Orhan Seyfi Orhon
tarafından çıkarılan haftalık
Türkçü fikir ve sanat dergisi.

Bazı aralıklarla 9 Ağustos 1941 - 9 Haziran 1948 tarihleri arasında toplam olarak 161 sayı yayımlanmıştır.

Yayın hayatında üç devre görülen derginin ilk devresi 9 Ağustos 1941 - 15 Temmuz 1944 yılları arasındadır. 34. sayıdan sonra (28 Mart 1942) geçici olarak yayın faaliyeti durdurulmuş, iki ay kadar sonra tekrar yayına başlamıştır. 66. sayıda Yusuf Ziya Ortaç da yayına katıl-

mış, ancak bu beraberlik 73. sayıya (13 Şubat 1943) kadar devam etmiştir. Derginin 130. sayısında (18 Mart 1944) esasta Türkçülük ülküsünden ayrılmadan fikir, sanat ve aktüallitede bazı yenilikler yapılacağı açıklanmıştır. Derginin ebadı büyümüş, daha önce mevcut Türkçü sloganlar kaldırılmıştır. Bu devre 146. sayıya kadar devam eder. 26 Ağustos - 16 Eylül 1944 tarihleri arasındaki ikinci devrede dergi gazete görünümünü alır. Ancak dört sayı süren ve yayına Y. Ziya Ortaç'ın ikinci defa katıldığı bu devrede de dergiye milliyetçilik meselesi, dil ve edebiyat konularıyla şiirler hâkim durumdadır. 17 Mart - 9 Haziran 1948 tarihleri arasındaki üçüncü ve son devrede derginin sahibi ve başyazarı Yusuf Ziya Ortaç'tır. Bu devrede ancak on bir sayı yayımlanabilen derginin yayın hayatı 9 Haziran 1948'de sona erer.

Çınaraltı, yayın hayatına başlarken Türkçü bir dergi hüviyetinde olmakla beraber daha sonraki yıllarda biraz da siyasî iktidarın Türkçüler üzerindeki baskılarının tesiriyle zaman zaman Türkçülüğü savunur duruma geçtiği halde zaman zaman da bu fikriyatın tamamen dışında tarafsız bir dergi hüviyetine bürünmüştür. Dergi 1944 yılında meşhur Nihal Atsız - Sabahattin Ali davasını (bk. *DA*, IV, 87) yorum yapmadan verirken devrin cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Türkçüler'e hücum eden 19 Mayıs bayramı konuşmasını imalı bir şekilde nakleder.

Devrin siyasî havası dolayısıyla Mayıs 1944'ten sonra magazine kaymakla beraber yine de ilk çıkışındaki Türkçü fikir ve sanat dergisi hüviyetini korumaya çalışmıştır. Yayın hayatı boyunca dergide birçok şiir yanında Türkçülük, milliyetçilik, Türk medeniyeti ve kültürü, Türk sanatları, dil, din, ticaret ve iktisat, müzik, tarih ve edebiyatla ilgili pek çok makale neşredilmiştir. Yayımlandığı dö-

Çınaraltı'nın
ilk sayısının
kapağı

